

YENİ BULGULAR IŞIĞINDA TERMESSOS ŞEHİRCİLİĞİNE İLİŞKİN DEĞERLENDİRMELER

EVALUATIONS OF TERMESSIAN URBANISATION IN THE LIGHT OF RECENT FINDS

MEHMET KÜRKCÜ*

Öz: Çalışma kapsamında Termessos kentinde 2010-2013 yılları arasında tespit edilen materyal kültür kalıntılarının tanıtımı yapılmakta, bulgular Termessos özelinde ve de şehircilik bağlamında ele alınıp analiz edilmektedir. Hellenistik Dönem ve Roma İmparatorluk Dönemi şehirciliğinin uygulandığı, oldukça karmaşık bir plana sahip olan kent vadiler ve teraslar üzerine kurulmuştur.

Attalosların başlattıkları anıtsallık ve bütünlülüğe bir de işlevsellik katan Roma'nın kentsel organizasyon politikaları bilhassa Termessos kent merkezi ve civarında kendini gösterir. Sütunlu Cadde civarındaki bulgular söz konusu sektörün Roma İmparatorluk Dönemi öncesinde düzenlendiğine işaret etmektedir. Bununla birlikte Termessos şehirciliğinde diğer kentlerdekilere farklı bir takım uygulamalar da göze çarpar.

Termessoslular kent organizasyonunda coğrafi şartlara ve arazinin morfolojisine uymanın yanı sıra, belirleyici, hakim bir aksın bulunmadığı fonksiyonel planı seçerek söz konusu uygulamanın sağladığı avantajlardan yararlanmış ve araziye kentin ihtiyaçlarına göre düzenlemişlerdir.

Termessos şehirciliği Aşağı Kent, Kent Merkezi ve Sütunlu Cadde ve çevresindeki buluntularla değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Antik Hellen Şehirciliği • Hellenistik Dönem Şehirciliği • Roma İmparatorluk Dönemi Şehirciliği • Termessos • Pisidia

Abstract: In this study the archeological and cultural remains which were discovered between 2010 and 2013 are introduced, and these finds from Termessos are studied within the context of urbanism. The city which was founded on the terraces and slopes and which has a quite complicated city plan, carries the characteristics of both Hellenistic and Roman Imperial Era urbanism.

The Roman policy of urbanism that added functionality to the features initiated by Attalos' of monumentality and completeness can be observed, particularly in the city center and in adjacent areas, with the finds made by the colonnaded road that show this area was realized to plan before the Roman Imperial Era. In addition to this, a number of different techniques are employed in the urbanism at Termessos that differ from the urbanism found in other cities.

In the course of urbanism, the people of Termessos took advantage of the relevant techniques and organized the land according to the needs of the city by choosing a functional plan which does not follow a determined axis, but instead conforms to the geographical situation and the morphological status of the land.

The urbanism at Termessos is evaluated through the finds made in the Lower City, the City Center, the Colonnaded Street and in its surroundings.

Keywords: Ancient Greek Urbanism • Hellenistic Urbanism • Roman Empire Urbanism • Termessos • Pisidia

* Dr., Université de Sorbonne, Paris. mhmtkurkcu@gmail.com

Yakın zaman önce kaybettiğimiz, Termessos çalışmalarında katkıları bulunan değerli meslektaşım, ağabeyim Arkeolog Sabri Aydal'ın anısına.

Bu çalışma Paris IV Sorbon Üniversitesi'ndeki doktora tezim kapsamında 2010-2013 yılları arasında 6 dönem boyunca Termessos'ta yaptığım yüzey araştırmaları sürecinde gözlemlediğim materyal kültür buluntularını diğer kentlerdeki bilinen örnekleriyle karşılaştırıp Termessos şehirciliğine yeni bir değerlendirme ve bakış açısı kazandırmayı amaçlamaktadır.

Termessos, Antalya'nın kuzey-batısında, Güllük Dağı Termessos Milli Parkı sınırları içerisinde, şehir merkezine yaklaşık 35 kilometrelik bir mesafededir. Kent denizden yüksekliği 908 metreden başlayıp 1254 metreye ulaşan dağlık bir arazide kurulmuştur.

A. V. Çelgin kentin ismi içerisinde yeralan «ss» son ekini dayanak alarak ilk iskan tarihinin MÖ III. bine uzanması gerektiğini savlamakla¹ birlikte kentten hiç şüpheye yer vermeyecek şekilde ilk kez Arrianos'un, Büyük İskender'in Asya seferi ile ilgili olan bölümünde bahsettiğini ve Termessos'un gerçek anlamda kent kimliğine Hellenistik Dönem'de kavuştuğunu belirtmektedir². Günümüzde kent içerisinde kesin olarak tarihlendirilebilen en eski yapılar Hellenistik Dönem'de inşa edilen Osbaras ve Attalos stoaları, büyük tiyatro³ ve Pan Temenos'u⁴ olmakla beraber Lanckoronski⁵ kentte MÖ IV, III ve II. yüzyıllara tarihlendirilen mezarlardan ve bir yazıtın varlığından bahsederek surların daha da önceki dönemlerde tahkim edildiğini ve en eskisinin (Fig. 1, plan üzerinde B) Hellen Medeniyeti'nden etkilendiğini ifade eder. Coğrafi konumunun doğal bir koruma sağladığı yerleşim alanının tamamen çevrilmeye gerek duyulmadığından, üzerinde yer aldığı tepenin sadece doğusunda kısıtlı ölçülerde surlar inşa edilmiştir.

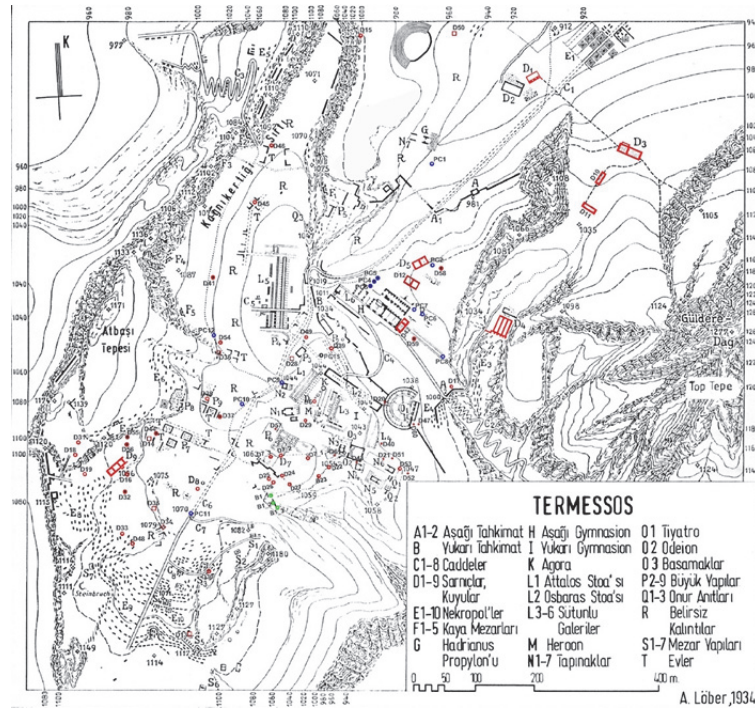

Fig. 1. Kent Planı (Kürkçü 2014, 559)

¹ Çelgin 1997, 44-45.

² Çelgin 1997, 205.

³ De Bernardi Ferrero (1990, 171) *proskenion*'u kesin olarak Augustus'un imparatorluk zamanına, *cavea*'nın ilk evresini ise MÖ 200-180 yıllarına tarihlendirmektedir (1974, 177).

⁴ Çelgin – Kürkçü 2016.

⁵ Lanckoronski 1893, 31.

Şehircilik

Kent kavramı hakkında, XIX. yüzyılda başlayan⁶ ve günümüzde de devam eden çok sayıda araştırma ve tartışma gerçekleştirilmiş, farklı disiplinlerce çeşitli tanımlar yapılmıştır. En sade biçimiyle kent, içerisinde konutların sık bir şekilde inşa edildiği ve kimi zaman surlarla çevrilmiş büyük yerleşim birimleridir. İlk olarak Mezopotamya'da ortaya çıktıkları kabul edilen kentlerde⁷ MÖ IV. binden itibaren gerçek anlamda şehircilik reformları başlar ve kent kavramı bulunduğu coğrafi bölgeye ya da belirlenen kriterlere göre farklılıklar gösterir. Şehircilik (urbanizm) sürecinin izlenebildiği ve ortaya çıktığı kabul edilen ilk yerleşim Bereketli Hilal içerisinde IV. binde kurulan Habuba Kabira kentidir⁸. Anadolu'da antikçağ şehirciliği ele alındığında başlıca iki planın uygulandığı görülür. Bunlardan ilki işlevsellik diğeri ise anıtsallık (bütünlülük) özelliklerine sahiptirler.

Fonksiyonel planın avantajları uygulamadaki kolaylığı, sadeliği ve pratikliğidir. Bu formülde belirleyici, hâkim bir aks olmadığı gibi tahkim edilecek alan ve kenti çevreleyen duvarlar birbirinden bağımsızdır. Batı Anadolu'da MÖ I. bine ait ilk kent surları Smyrna⁹, Melia (Mykale Burnu), Miletos ve Ephesos'ta karşımıza çıkar¹⁰.

Ducrey arkeolojik buluntular ile epigrafik ve edebi kaynaklara dayandırdığı çalışmasında¹¹ kent duvarları ve surların düzenli bir gelişim göstermediklerini, adalarda ya da deniz kenarında kurulan kentlerde ortaya çıktığını savlamaktadır. Arkaik Dönem'den itibaren surların Küçük Asya kentlerinde savunma amacıyla güçlendirilmekle birlikte kentin kuruluşundan itibaren tasarlanmadığını, bu durumun en azından Karanlık Dönem sonunda ve Arkaik Dönem'de geçerli olduğunu vurgular. Daha sonraları söz konusu yapılar dış tehditler karşısında, kentin geleceği için belirleyici bir role sahip olmuştur.

Kent planlarında esaslı değişim *polis*'in ortaya çıkışıyla, MÖ VII. yüzyılda kendini gösterir¹². Sınırlı bir alan içerisinde konut sayısı artarken özel yaşam, kamu ve dini yapılar için kent içerisinde farklı sektörler oluşmaya başlar ve anıtsal mimariye imkân sağlar. Kamu alanı kavramı¹³, barındırdığı yapıların biçimi (sade/anıtsal) ya da fonksiyonu (dini/dünyevi) ne olursa olsun, bir araya gelmiş ya da organize edilmiş, güç ve imkânlarının bilincinde siyasi bir toplumla olan ilişkileriyle tanımlanabilir. Böylelikle toplumdaki bireylerin özel ve kollektif yaşamları için düzenlenen alanların sınırlarını biçimlendiren şehircilik çalışmaları ve arazinin düzenlenmesiyle söz konusu alan topografik, mimari ve anıtsal ifadelerle kavuşup ait olduğu toplumu yansıtır.

Kentsel oluşum, içerisinde yaşayan insanların tüm yaşamsal fonksiyonlarını uygulamalarına olanak sağlamalıdır¹⁴. Antikçağ Batı Anadolu şehirciliğinin temelini oluşturan bu arayış, MÖ V. yüzyıldan itibaren yeni kurulan ya da savaşta yıkılan kentlerin planlanmasıyla görevli mimarlar ve şehir planlamacılarına kenti fonksiyonlarına göre bölgelere ayırma fikrini empoze etmeye başladı.

⁶ Weber 2013.

⁷ Michel 2013, 179.

⁸ Vallet 1996, 45.

⁹ Akurgal (2012, 136) kentin kerpiç duvarlarını MÖ X-IX. yüzyıllara tarihlendirmektedir.

¹⁰ Ducrey 1995, 247.

¹¹ Ducrey 1995, 245-256.

¹² Hellmann 2010, 180.

¹³ Martin 1987b, 549.

¹⁴ Martin 1987a, 90.

MÖ IV. ve III. yüzyılda Hellen şehirciliğinin önemli akımları belli bir şekil alır¹⁵. Kentin büyü-
yüp genişlemesine, politik, idari ve ekonomik yaşamın gerektirdiği gruplaşmaya imkân tanıyan ız-
gara plan yaygın bir şekilde uygulanmaya başlanır. Bu modelin kral ve prenslerin güçlerini sergile-
mesine imkân tanımaması ve aşırı monotonluğu Pergamon'da görülen daha yenilikçi, farklı tasa-
rımların ortaya çıkmasına yol açar. Fonksiyonel prensiplerinin korunarak anıtsal etkisi ve araziye
uyum arayışları bununla birlikte kentin tamamının birlikte organize edilmesi düşüncesi, bütünlüklü
şehircilik kavramına farklı bir anlam kazandırır. Şehircilik kavramı Hellen Dünyası'nın Büyük İs-
kender'in fetihleriyle farklı siyasi ve ekonomik hayatlara sahip yeni ülkelerde yeni halklarla karşılaş-
ması sonucu değişimlere uğrayıp bir takım gelişmeler kaydetmiştir.

Pergamon mimarisinin Hellen Dünyası ve Anadolu kentleri üzerinde başlıca iki farklı etkisi
olmuştur¹⁶. Attalosların büyük yapıları ve belirli bir estetik formun gelişimi. Attalosların uyguladığı
büyüklük politikası anıtsallık ve bütünlülüğü şehircilik kavramının içerisine dâhil eder. Pergamon
kralları öncelikle güçlerini gösterip simgelemeye ve aynı zamanda kentleri güzelleştirmeye yönelik
geniş yapılar inşa ettirmişlerdir. Bu amaçla maddi destekle yetinmeyip mimar ve işçi göndermişler ve
gerek mimari gerekse tasarım teknikleriyle derin ve kalıcı izler bırakmışlardır. Pergamon'da kentin
yapıların işlevlerine göre bölgelere ayrılması Hellenistik Dönem şehir planlamacılarının asıl amacı
olmayıp ihtiyaçları karşılamak için aldıkları önlemler ve pratik çözümler sonrasında ortaya çıkmıştır¹⁷.

MÖ II. yüzyıldan itibaren Pergamon modelinin etkileri ve izleri sadece Hellas'ta değil Anado-
lu'da da kendini gösterir. Öncelikle Aigai ve Assos¹⁸ gibi yakın kentlerde başlayan bu etkileşim ar-
dından Didyma, Miletos, Ephesos¹⁹ (liman yapılması), Oinoanda, Termessos, Kremna ve Sagalaso-
sos'ta belirgin bir şekilde devam eder²⁰. Pergamon şehirciliğinde görülen başlıca karakteristik özel-
likler kamu binalarının belirli bir bölgede yoğunlaşmış gruplaşması ve anıtsal bir bütünlük²¹ oluşturu-
masıdır.

Bu dönemde yapılar kentin coğrafi şartlarına ve morfolojisine uygun şekilde tasarlanmıştır. Söz
konusu uygulama Roma imparatorları tarafından da benimsenip geliştirilerek devam ettirilmiştir.
Anıtsal şehirciliğin (bütünlülük şehirciliği) düzenlenebilmesi için gereken en önemli iki kriterden
prestij politikası ve ekonomik durumun uygunluğu *Pax Romana* tarafından sağlandığı için impara-
torluğun doğu eyaletlerinde MS II yüzyılda sıklıkla uygulanır ve bir kurala dönüşür²². Bu durum
(Roma İmparatorluk Dönemi'ndeki bolluk ve ferah ortamı) Pergamonlu mimarların eğilimlerinden
doğan akımı geliştirip zenginleştirmiş görünür.

¹⁵ Martin 1974, 153.

¹⁶ Martin 1974, 158.

¹⁷ Pirson 2014, 214.

¹⁸ Arslan – Eren 2012, 272-286. Araştırmacılar Assos agora'sında farklı dönemlere ait arkeolojik veriler bulundu-
ğunu, bu nedenle 2007-2009 yılları arasında kuzey stoda yaptıkları kazılardan elde edilen verilerin ise Assos
şehirciliği hakkında bir takım farklı düşünceler ortaya çıkardığını belirtir. Buna göre agora ve yapıları farklı
dönemlerde inşa edildiğinden (agora'nın ilk dönemi MÖ V. yüzyılın ilk yarısına, kuzey stoa MÖ II. yüzyıla,
güney stoa ise MÖ I. yüzyıla tarihlendirilmektedir) tümünün birlikte tasarlandığı, mimari bir bütünlülük fikri
geçerliliğini kaybetmiştir. Bunun yanında henüz Attalosların Assos'taki yapıların inşası için maddi yardımda
bulduklarına dair hiçbir veri bulunmamaktadır (278).

¹⁹ Strab. XIV. 24.

²⁰ Martin 1974, 154-159.

²¹ Pirson 2014, 222.

²² Martin 1974, 183.

Termessos Şehirciliği

Teraslar ve vadiler üzerine kurulan Termessos, şehircilik açısından oldukça karmaşık bir plana sahiptir. Kentsel bütünlüğü oluşturan ve kamu yapılarını barındıran bölgeler üç ana bölümde, Aşağı Kent (Fig. 2), Kent Merkezi (Fig. 3) ve Sütunlu Cadde ve çevresi (Fig. 4) olarak incelenebilir.

Lanckoronski ve Çelgin'in çalışmalarında²³ kentin genel görünümü, şehirciliği, önemli yapıları ve bilhassa agora ve çevresinde düzenlenen kent merkezi ile bu merkezi oluşturan kamu binaları da yer almıştır. Çelgin kitabının « Şehircilik, Kentteki Fonksiyon Alanları, Başlıca Yapılar » bölümünde²⁴ Termessos'un kendine özgü planının oluşmasında en önemli rolü coğrafi konum (topografya ya da sit özellikleri) ve tarihi gelişmelerin oynadığını belirtmektedir. Kentin üzerinde bulunduğu coğrafya,

yerleşim planı ve mimari incelendiğinde coğrafyaya kısmen uyulduğu, kentin kurulduğu alanların ise bir takım çalışmalar sonucu elde edildikleri ortaya çıkar. Kentin tamamen araziye göre düzenlenmesi değil, arazinin kente ve ihtiyaçlara göre biçimlendirilmesi söz konusudur. Pergamon ekolündeki gibi kent sektörlerle ayrılarak dini, politik, ekonomik ve kültürel faaliyetlerin değişik bölgelerde yer almasına dikkat edilirken kent merkezi olarak adlandırılan bölgede agora, gymnasium ve tiyatronun sağladığı bütünlülük sayesinde anıtsal şehircilik uygulanabilmiştir.

Bununla birlikte kentin neredeyse tamamında boşluk bırakmaksızın şehircilik çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Kentin güneydoğusunda, dik bir yamaç üzerinde payandalarla destekli duvarlar 65,5 m uzunluğunda, 27,5 m genişliğinde yaklaşık 1740 m²'lik bir alan oluşturur (Fig. 5). Güneybatı

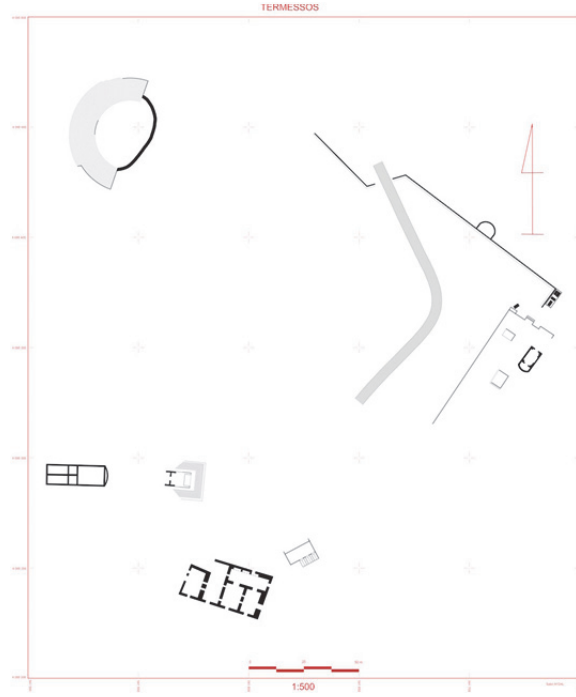

Fig. 2. Aşağı Kent (Çizim: S. Aydal)

Fig. 3. Kent Merkezi

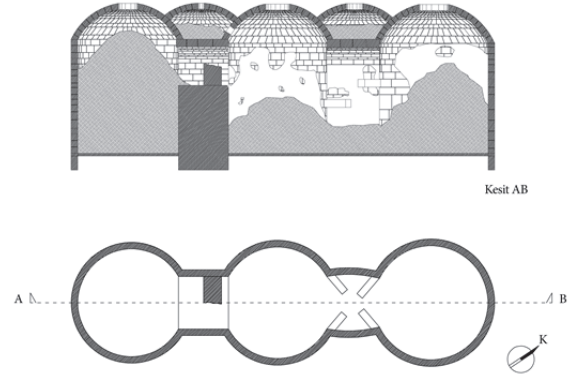
Fig. 4. Sütunlu Cadde ve Çevresi

²³ Daha detaylı bilgi için bk. Lanckoronski 1893, 38-58, Çelgin 1997, 205-213, Kürkçü 2014, 23-26.

²⁴ Çelgin 1997, 205-213.

Fig. 8. Atbaşı Tepesi Kuzey Yamacı

Fig. 9. D 6 Sarnıcı Kesiti, Termessos
(Çizim: Y. Goubin)

dığımız, üzerinde toplam 10 adet sarnıç bulunan bir alan uzanmaktadır. Gerek anakaya şekillenilerek gerekse farklı mimari teknik ve malzeme kullanılarak inşa edildiği saptanan yapı kalıntıları ve sarnıçlar²⁷ bu alanda erken dönemlerden itibaren yoğun bir yerleşim olduğuna işaret etmektedir.

Yukarı agora (plan üzerinde K) ve *gymnasium*'un (plan üzerinde I) yer aldığı alan doğal olmayıp Termessoslular tarafından kazılarak ve teraslar oluşturularak biçimlendirilmiştir. Günümüzde üzeri toprakla kaplı zeminde görülebilen bloklar, güneydeki istinat duvarları, D 7 sarnıcının güneydoğusundaki kayalık, batıda tiyatro ve odeon arasında bulunan duvar ve agoranın kuzeybatısında yer alan kayalık (heroon) ile yapılar arasındaki seviye farkları buranın düz bir arazi olmayıp insan eliyle düzenlendiğini göstermektedir. Aynı alanda kentin su ihtiyacını karşılamak amacıyla agora ve kamu binalarının altlarına sarnıçlar²⁸ (Fig. 9) yerleştirilmiştir.

Agora'nın güneybatısında Lanckoronski²⁹ tarafından ölçüleri nedeniyle saray, üzerinde bulunan yazıttan dolayı ise kurucunun evi olarak adlandırılan bir yapıt yer alır. Doğuda, yine kayaların kesilerek traşlanması ve istinat duvarlarının inşasıyla oluşturulan ve N 4, N 5, N 6 tapınakları ile kentin en eski yapılarından Q 1 ve Q 2 anıtlarını barındıran tapınaklar terası bulunmaktadır. Pergamon şehirciliğinde uygulanan kamu yapılarının belirli bir bölgede yoğunlaşmış gruplaşması böylelikle anıtsal bir bütünlük sağlanması Termessos kent merkezi ve civarının düzenlenmesinde karşımıza çıkar. Pisidia Bölgesi ve Termessos'taki tapınaklar konusunda çalışmalar yapan Büyükkolancı'ya göre N5 tapınağı kentin en eski yapılarından biridir ve Hellenistik Dönem'de Solymos Kültü bu alanda daha önceleri var olan Zeus Kültü ile birleşmiş olmalıdır³⁰.

Sütunlu Cadde ve Çevresi³¹

Kent planının hazırlanmasında bir diğer önemli etken olarak iklim karşımıza çıkmaktadır³². Kentteki sokak ve caddelerin oluşturulmasında ise iki unsur belirleyici role sahiptir. İlki doğal şartlardan arazinin morfolojik yapısı, diğeri de teras, *cryptoporticus* ve meydan düzenleme gibi insan eliyle yapılan

²⁷ Kürkçü 2014, 342 (bk. D 22 sarnıcı MÖ III. yüzyıl).

²⁸ Agora'da bulunan D 6 sarnıcı yaklaşık 2000 metreküp su depolama kapasitesine sahip olup kentin bilinen en büyük rezervuarlarından (bk. Kürkçü 2014, 152-155).

²⁹ Lanckoronski 1893, 55-56.

³⁰ Büyükkolancı 1996, 121.

³¹ Kürkçü 2014, 25.

³² Margueron – Muller 2008, 18; Çevik 2015, 424.

çalışmalardır.

Termessos'ta cadde ve sokaklar bir çok kentte görülenin aksine arazinin eğimine, yağmur sularının akış yönüne göre değil de bu yöne dik olarak yerleştirilmiş, şiddetli yağışlar sonrasında oluşabilecek sorunlar zeminin altında inşa edilen farklı boyutlardaki kanalizasyonlara³³, güzergahları üzerinde gerek görülen yerlerde dik eğimler verilerek önlem alınmıştır.

Kağnı Kertiği Sırtı eteklerine yapılan istinat duvarı ile elde edilen yüksek ve geniş teras üzerinde yer alan sütunlu cadde, hemen güneyindeki hamam olduğunu düşündüğümüz yapı kompleksi (Fig. 10) ve su yolu (AQ 1) Roma şehirciliğinin en belirgin elemanları olup kentteki Romanizasyon sürecinin göstergesidirler. Sütunlu caddenin batısındaki yoğun bitki örtüsüyle kaplı yamaçta, mimarisi ve tasarımı ile Ephesos Yamaç Evleri'ne benzer konutlar bulunmaktadır.

Uzunluğu 140 m, genişliği ise 8,57 metreye ulaşan caddenin doğu ve batı kenarlarında sütunlu galeriler yer alır. Doğudaki galerinin genişliği 4,26 m'dir. Sütunlu caddenin kuzeybatısından itibaren ızgara planının izleri kolaylıkla takip edilebilmektedir. Bu alandaki yerleşim kent merkezi ile hamam-gymnasium kompleksinin yer aldığı "orta vadi" arasındaki geçişi ve bütünlüğü sağlamaktadır.

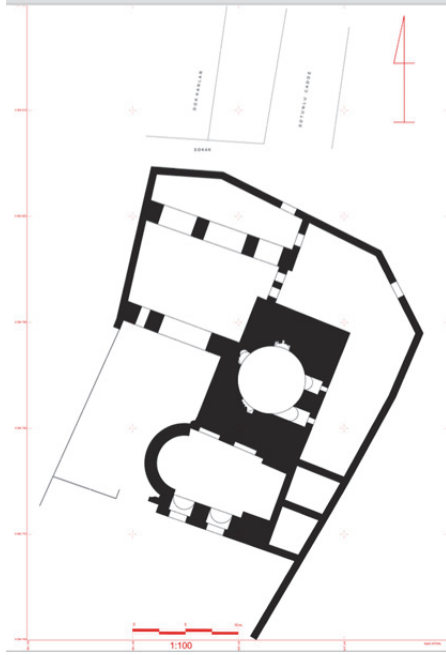

Fig. 10. Sütunlu Cadde Güneyindeki Yeni Hamam (Çizim: S. Aydal)

Caddenin altında tespit edilip C 1 olarak adlandırdığımız kolektörün (*cloaca*) inşasında kullanılan malzeme ve mimari teknik (Fig. 11) problematik bir durum sergilemektedir. Söz konusu yapı ile sütunlu cadde ve çevresindekiler arasında dönemsel bir farklılık göze çarpar. Termessos'un Roma Dönemi yazıtları üzerinde çalışmalar yapan Van Nijf³⁴ heykel kaideleri üzerine işlenen çok sayıda onursal yazıta dayanarak Sütunlu Cadde ve diğer bazı kamusal yapıların, imparatorluğun doğu eyaletlerinde MS II. yüzyılın sonu III. yüzyılın başlarında bir çok kentte görülen yeni mimari akım ve şehirciliğin esasını oluşturan kentsel dönüşüm döneminde yapıldığını savlar. Sütunlu Cadde'nin güneybatısında tespit ettiğimiz D 36 sarnıcı³⁵ ve caddenin altında bulunan C 1 kolektörü mimari açıdan incelendiğinde kentteki bu değişimden önce inşa edildikleri görülür. Bu gözlemden hareketle söz konusu alanda Roma İmparatorluk Dönemi öncesinde de yerleşimin olduğunu söylemek mümkündür.

Aşağı Kent

Termessos'a ulaşım esas olarak günümüzde de kullanılan «Kral Yolu»³⁶ ile sağlanmaktaydı. Bu yol izlendiğinde kuzeybatı-güneydoğu istikametinde örülen bir istinat duvarı ile elde edilen ve gün-

³³ Kürkcü 2014, 242.

³⁴ Van Nijf (2011, 216-217) söz konusu akımı "Büyük Yeniden İnşaa" olarak tanımlamaktadır.

³⁵ Kürkcü 2014, 142.

³⁶ Lanckoronski 1893, 67.

müzde otopark olarak kullanılan düzlenmiş alana, Aşağı Kent olarak adlandırdığımız sektöre ulaşılır. Ören yerinin kuzeydoğusunda yer alan yerleşim doğuda Güldere Dağı, batıda Kağmı Kertiği Sırtı, kuzeyde de kuzeybatı-güneydoğu istikametinde örülen bir istinat duvarı ile çevrilidir. Artemis Tapınağı'nın güneybatısı ile D 1 sarnıcının doğusundan başlayarak güneyde vadiyi kapatan, bir yamaçtan diğerine örülü surlara (A 1) doğru gittikçe daralmakta olan bu alan büyük ölçüde toprak ve bitki örtüsüyle kaplı olup önemli kültür materyal kalıntıları barındırmaktadır.

Kuzeydeki istinat duvarı üç bölümden oluşmaktadır. Kuzeydoğu Nekropolis'ine yakın olan doğudaki bölümün uzunluğu yaklaşık 90 m'dir ve batı ucu doğudakine göre 50 m kuzeyde bulunmaktadır. Otoparka ulaşım sağlayan modern yolun yapımı sırasında yıkılan orta bölüm kuzeydoğudan güneybatıya doğru yaklaşık 120° bir açıyla örülerek diğer iki duvarı birbirine bağlamak üzere düzenlenmiştir. Uzunluğu 30 m civarında ölçülen batı bölümü de doğudaki ile benzer yönde olmakla birlikte bunun yaklaşık 10 m güneyinde inşa edilmiştir. Alanın güneydoğusunda D 1 sarnıcı ile işlevi kesin olarak bilinmeyen bir yapı yükselmektedir. Bu yapının güneyinde, önünde bir taş tekne (BS 1) bulunan tonoz çatılı çeşme (FO 1)³⁷ ile bir kuyu/sarnıç (PC 1) yer alır.

Aşağı kenti batıdan çevreleyen kayalık yamaç üzerinde çok sayıda lapiazın yanı sıra insan eliyle yapılmış kanalcıklar bulunmaktadır.

Hadrianus *propylon*'u ve Artemis Tapınağı düz bir alanda tanımlanamayan yapının kuzeybatısında D 15 sarnıcı ise lapiazların yaklaşık 100 m kuzeyinde yer alır. Aynı yamacın eteklerinde Termessos'un ikinci büyük tiyatrosu³⁸ ile hemen kuzeyinde bir taş ocağı gözlemlenmiştir. Çatısı, içerisindeki dört adet kemer üzerine yerleştirilen plaka taşlarla kaplı D 50³⁹ sarnıcı tiyatro ile aynı hizada, istinat duvarının hemen güneyinde, tavanı zemin seviyesinin yaklaşık 3,45 m altına gelecek şekilde harç kullanılmadan güneybatı-kuzeydoğu istikametinde inşa edilmiştir. İçerisine ulaşım kenarları 50 cm uzunluğunda kare planlı, 3,45 m derinlikte bir strüktürle (*colluviarium*) mümkündür. Sarnıcın içerisinde, kuzey duvarına dik, doğu kenarı 3,48 m, batı kenarı 3,99 m olan 2,38 m yüksekliğinde ve 2,44 m genişliğinde büyük dikdörtgen bloklarla harçsız örülmüş bir duvar bulunmaktadır. Kuzeydeki ilk iki kemer arasındaki batı duvarının kısmen çökmesi sonucu içeriye giren diğer mimari bloklar ve kaya parçaları güney ve batı kenarlarını neredeyse tamamen kaplamaktadır. Sarnıcın doğu duvarıyla arasında 80 cm genişliğinde bir boşluk bulunmaktadır. D 50 sarnıcı, içerisinin hidrolik sıvayla kaplı olmaması, yüzeyin bir hayli altında konumlandırılması ve mimari özellikleriyle MÖ IV. yüzyılın sonlarına tarihlendirilen Delos'taki Tiyatro Sarnıcı⁴⁰ ile benzer özellikler taşımaktadır.

Fig. 11. C 1 Kolektörü (Cloaca)

³⁷ Kürkcü 2014, 82-83.

³⁸ Kent merkezinde bulunan odeon ile birlikte üçüncü tiyatro olarak da kabul edilebilir.

³⁹ Kürkcü 2014, 81.

⁴⁰ Hellmann 2010, 232.

C. Lanckoronski⁴¹ D 3 sarnıcının kuzeybatı köşesinden aşağıdaki vadiye, D 1 sarnıcına doğru inen bir suyolundan bahsetse de bu alanda yapılan araştırmalarda herhangi bir ize rastlanmamış, fakat D 1 sarnıcının doğusunda nitelikli yapılara ait duvarlar ve diğer mimari bloklar tespit edilmiştir. Antalya Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü'nce yaptırılan bitki temizliği sonrasında Hadrianus *propylon*'unun güneybatısından itibaren güneydeki sur yapısına doğru dörtgen bloklarla (*opus quadratum*) inşa edilmiş çok sayıda yapı kalıntısı ortaya çıkmıştır.

Termessos'ta henüz herhangi bir kazı yapılmamış olmasına rağmen doğu ve batısından kayalık yamaçlarla, kuzeyde istinat duvarı, kuzeydoğuda nekropolis ile ve güneyde sur duvarıyla çevrili olan ve «Aşağı Kent» diye adlandırdığımız sektörde birçok kamu binası tespit edilmiştir. Bunlardan D 1 sarnıcı mimari özellikleriyle diğerlerinden ayrılır. C. Lanckoronski'ye göre bu yapı kentteki en eski çatı sistemine⁴² sahiptir. Araştırmacıya göre yapının yakınlarında bulunduğu ve yine o gün için kentte bulunan en eski olma özelliği taşıyan kapı lentosu üzerindeki yazıt da bu sarnıca ait olmalıdır. Bunun yanında sarnıcın tanımını yaparken ön tarafta bulunan bölümün sütunlu bir *nymphaion* olabileceği olasılığını da belirtmektedir⁴³.

Vadinin doğusundaki yamaçtan gelen toprak yığını nedeniyle tamamına yakını kaplanmış olan yapının planı tam olarak bilinmemektedir.

Sonuç olarak Termessos şehirciliği diğer kentlerdeki uygulamalarla karşılaştırıldığında kent planının tamamen coğrafyaya göre oluşturulmadığı, yer yer arazinin, yapılan çalışmalar sonrasında ihtiyaçlar doğrultusunda biçimlendirilip hazırlanan plana göre düzenlendiği ortaya çıkmaktadır. Kent planının organizasyonunda Pergamon mimarisinin başlıca etkileri olan bütünlük (anıtsallık) ve estetik form arayışı, önemli bir role sahiptir. Yapıların karşıladıkları ihtiyaçlara göre gruplandırılması sonrasında kent içerisinde farklı bölgeler ortaya çıkmış aynı sektör içerisinde konuşlandırılan kamu binaları anıtsal bütünlüğün elde edilmesine olanak sağlamıştır.

⁴¹ Lanckoronski 1893, 63.

⁴² Lanckoronski 1893, 62.

⁴³ Lanckoronski 1893, 63.

BİBLİYOGRAFYA

- Akurgal 2010 M. Akurgal, "Bayraklı Höyüğü 2009-2010 Yılı Smyrna Kazısı Çalışmaları". *Kazı Sonuçları Toplantısı* XXXIII/3 (2012) 127-145.
- Arslan – Eren 2012 N. Arslan – K. Eren, "L'agora d'Assos: le Plan, la Construction et les Différentes Phases de son Utilisation". Eds. L. Cavalier, R. Descat – J. des Courtils, *Basiliques et Agoras de Grèce et d'Asie Mineure*. Bordeaux (2012) 273-286.
- Büyükkolancı 1996 M. Büyükkolancı, *Pisidia Bölgesi Tapınak Mimarisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi. İstanbul 1996.
- Çelgin – Kürkcü 2016 A. V. Çelgin – M. Kürkcü, "Termessos'ta Yeni Keşfedilen Pan Temenosu". Eds. B. Takmer, E. N. Akdoğu Arca – N. Gökalp Özdil, *Vir Doctus Anaticus. Studies in Memory of Sencer Şahin/Sencer Şahin Anısına Yazılar*. İstanbul (2016) 238-258 [baskıda].
- Çelgin 1997 A. V. Çelgin, *Termessos Tarihi*. İstanbul 1997.
- Çevik 2015 N. Çevik, *Likya Kitabı*. İstanbul 2015.
- De Bernardi Ferrero 1990 D. De Bernardi Ferrero, *Batı Anadolu'nun Eski Çağ Tiyatroları*. Ankara 1990.
- Ducrey 1995 P. Ducrey, "La Muraille est-elle un élément Constitutif d'une cité?". Ed. M. H. Hansen, *Sources for the Ancient Greek City-State: Symposium August, 24-27, 1994, Acts of the Copenhagen Polis Centre*, vol. II. Copenhagen (1995) 245-256.
- Hellmann 2010 M.-C. Hellmann, *L'architecture Grecque*, vol. III: *Habitat, Urbanisme et Fortifications*. Paris 2010.
- Kürkcü 2012 M. Kürkcü, "Termessos Water Construction Search 2011: Dams". Ed. Anonymous, *3rd IWA Specialized Conference on Water and Wastewater Technologies in Ancient Civilizations*. İstanbul (2012) 451-458.
- Kürkcü 2014 M. Kürkcü, *L'Urbanisme et les Aménagements Hydrauliques de Termessos*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Université de Paris-Sorbonne. Paris 2014.
- Lanckoronski 1893 C. Lanckoronski, *Les villes de la Pamphylie et de la Pisidie*, vol. II: *La Pisidie*. Paris 1893.
- Margueron – Muller 2008 J. - C. Margueron – B. Muller, "La rue dans les villes orientales: Première approche à Mari et Emar". Ed. Anonymous, *La rue dans l'Antiquité Définition, Aménagement, Devenir, Actes du colloque de Poitiers, 7-9 Septembre 2006*. Rennes (2008) 17-40.
- Martin 1974 R. Martin, *L'urbanisme dans la Grèce Antique*. Paris 1974.
- Martin 1987a R. Martin, "Role des Principes Fonctionnels dans l'urbanisme de la Grèce antique". Ed. R. Martin, *Architecture et Urbanisme*. Rome (1987) 89-117.
- Martin 1987b R. Martin, "L'espace civique, religieux et profane dans les cités grecques de l'archaïsme à l'époque hellénistique". Ed. R. Martin, *Architecture et Urbanisme*. Rome (1987) 549-579.
- Michel 2013 C. Michel, "Introduction". Ed. C. Michel, *De la maison à la ville dans*

- l'orient ancien: la ville et les débuts de l'urbanisation*. Nanterre (2013) 179-181.
- Pirson 2014 F. Pirson, "Hellenistik Dönem Pergamonu'nda Kentsel Alan ve Şehirliklik". Eds. F. Pirson – A. Scholl, *Anadolu'da Hellenistik Bir Başkent Pergamon*. İstanbul (2014) 208-225.
- Strab. (= Strabon, *Geographika*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Strabon, *The Geography of Strabo*, vols. V-VI. Trans. H. L. Jones. Cambridge, Massashusetts - London 1928-1929 (The Loeb Classical Library).
- Vallet 1996 R. Vallet, "Habuba Kebira ou la naissance de l'urbanisme". *Paléorient* XXII/2 (1996) 45-76.
- van Nijf 2011 O. M. van Nijf, "Public Space and the Political Culture of Roman Termessos". Eds. O. M. Van Nijf – R. Alston, *Political Culture in The Greek City After The Classical Age*. Leuven (2011) 214-242.
- Weber 2013 M. Weber, *La ville, Traduction révisée, annotée et préfacée par Philippe Fritsch*. Paris 2013.